

Aportacions del lleure educatiu a la cohesió social

Per Pau Marí-Klose, Universitat de Saragossa

He de reconèixer que quan em van convidar m'ho vaig haver de pensar dues vegades. Acostumo a acceptar, sense pensar-m'ho gaire, qualsevol invitació de la Fundació Pere Tarrés, però aquesta vegada em va costar força. El motiu és que jo sóc especialista en pobresa infantil. He tocat el tema del lleure educatiu en algunes recerques, però generalment de passada, sense dedicar-hi el temps que, sens dubte, es mereix. Jo em dedico a estudiar qüestions de pobresa infantil i les seves conseqüències.

La pobresa en la infància es pot combatre de tres maneres:

- Proporcionant transferències monetàries a famílies en situació de pobresa.
- Reforçant la capacitat econòmica de les famílies a través de la seva activació
- Desenvolupant serveis i programes que moderin els efectes de la pobresa en altres formes d'exclusió, i en particular, els vincles entre pobresa i dèficits de progrés educatiu, desafecció escolar, fracàs educatiu o abandonament escolar.

En aquesta tercera línia d'actuacions es poden inscriure les activitats de lleure educatiu. Això no vol dir que la participació en activitats de lleure extracurricular, tal com es desenvolupa i es configura en les nostres societats, generi igualtat. En realitat, passa tot el contrari, a causa de l'accés diferencial a aquesta mena d'activitats. En termes generals, els fills de famílies acomodades solen gaudir de majors oportunitats de lleure educatiu, experiències d'enriquiment a través de les quals enforteixen competències i desenvolupen els seus talents.

Les classes mitjanes recorren més a aquest tipus d'activitats fonamentalment per tres tipus de raons:

- Resolen problemes de conciliació de la vida en llars de doble ingrés.
- Poden pagar-les. Cal no oblidar que, bona part de les activitats extraescolars, valen diners.
- Tenen una major consciència dels beneficis que aquestes activitats procuren als seus fills i estan més disposats a sufragar-les. Hi ha fantàstics treballs qualitius als Estats Units que han acreditat que les famílies benestants entenen millor que altres famílies que els seus fills són un projecte en el qual cal invertir a consciència (gairebé d'una manera obsessiva) per desenvolupar les seves competències al màxim (destaca el treball d'Annette Laureau). Als Estats Units s'arriba a parlar de "helicopter parents" (pares helicòpter) per referir-se a progenitors que "sobrevolen" de manera constant la vida dels seus fills per assegurar-se que totes les seves activitats d'entreteniment fomenten, en última instància, el seu desenvolupament personal. Els caps de setmana, les vacances es converteixen en temps aprofitat, que permeti conrear qualitats i experiències que facin que els seus fills aprofitin de manera òptima els seus talents i puguin esdevenir persones reeixides i competitives en el futur. A Espanya comença a haver-hi treballs sobre aquesta qüestió interessantíssims, com un llibre de Jordi Collet, que desenvolupa la seva tesi doctoral.

Hi ha una consciència creixent que en un context com aquest, en què les famílies benestants estan fent apostes per a la millora de la qualitat dels seus fills, els infants que no gaudeixen d'aquestes oportunitats d'enriquiment "queden enrere", ampliant la bretxa entre els uns i els altres. En aquest sentit, seria l'empenta de les classes benestants el que estaria obligant a buscar respostes públiques per evitar que la bretxa social en termes d'oportunitats i èxit pugui ampliar-se encara més.

En aquest sentit, hi ha una evidència molt interessant que els estius, fora d'horari extraescolar, la bretxa de competències i habilitats entre nois/es que procedeixen d'entorns benestants i nois/es d'entorns desfavorits s'eixampla. Mentre que durant l'any l'escola sembla reduir aquestes diferències, corregint desavantatges socials, quan arriba l'estiu, aquestes diferències augmenten. Aquest augment s'ha atribuït, entre altres coses, a la major participació dels menors en activitats extraescolars educatives. És a dir, quan els nens no són a l'escola, hi ha un aprofitament educatiu diferencial que obre bretxes socials

Una segona consideració parteix de la constatació d'una cosa que intuïm i sobre la qual cada vegada tenim més evidències científiques, i és que a qui realment beneficiarien les activitats extraescolars si poguéssim procurar-les en igualtat de condicions als grups més desfavorits.

Hi ha una creixent evidència que les activitats extraescolars, més enllà de proporcionar experiències educatives enriquidores, tenen una sèrie d'efectes positius dels quals es poden beneficiar especialment els grups més desfavorits:

- 1) Milloren l'educabilitat dels menors i prevenen fenòmens de desafecció escolar: el seu compromís escolar, la seva predisposició a aprendre a l'escola, la seva integració en els centres.
- 2) Protegeixen el menor d'influències nocives en el seu entorn, proporcionant referents i models normatius de comportament que els allunyen de comportaments de risc.
- 3) Reforcen vincles horitzontals i verticals, amb companys i adults. Els vincles horitzontals els apropen a altres nens i adolescents que participen en activitats enriquidores, supervisades per adults responsables. Els vincles verticals entre adults i menors promouen relacions de mentorització, que reforcen la confiança dels menors, inculquen de forma més efectiva normes i els ofereixen oportunitats de les quals moltes vegades no disposen a casa seva. Pensem que la pobresa infantil està moltes vegades associada a situacions familiars complicades, atmosferes domèstiques tòxiques o situacions de desestructuració, on l'eficàcia dels adults en l'exercici de les seves funcions parentals queda compromesa. Solitud, manca de referents, manca d'acompanyament o fins i tot situacions més dramàtiques, com l'alcoholisme o la violència, marquen el dia a dia familiar de molts nens i joves que viuen en situacions de pobresa extrema. En aquestes condicions, l'existència d'adults addicionals (els mentors), que desenvolupen tasques de seguiment i supervisió dels menors, i ofereixen afecte, compleix una tasca compensadora. Corregeixen la principal font d'ineducabilitat de molts menors, relacionada amb el seu entorn familiar i, en particular, la manca de normes, regles i afectivitat.
- 4) Un dels principals beneficis de les activitats educatives extraescolars en entorns desfavorits, especialment en l'adolescència, és que tendeixen a propiciar una millora de les relacions dels menors amb els seus pares. Aquesta millora es reflecteix en altres aspectes de la vida del menor.

- 5) Si els programes tenen una base comunitària, creen capital social en el territori. Creen vincles entre pares (cosa que es coneix en la literatura sociològica com a "tancament "intergeneracional"), i pares i tutors. El capital social territorial incrementa els nivells d'eficàcia col·lectiva, la capacitat de reaccionar col·lectivament davant de problemes comuns i trobar solucions de consens.

Als Estats Units, que és un país pioner en aquest tema, s'està acumulant una evidència molt robusta sobre les bondats del temps educatiu extraescolar per als nens d'entorns desfavorits. A diferència del que passa a Espanya o Catalunya, on normalment avaluem els programes comptant quants usuaris han participat, o preguntant als usuaris si estan satisfets, als Estats Units diferents programes han estat sotmesos a avaluacions experimentals amb grup de control. Què vol dir això? Que seleccionem dos grups semblants, i a un el sotmetem a un tractament i a un altre no, en aquest cas un programa d'activitats educatives extraescolars.

- *Experience Corps*. És un programa petit, en el qual participen al voltant de mil nens. Consisteix en la tutorització d'estudiants per part de voluntaris d'edat avançada. Al llarg dels anys ha estat sotmès a diverses avaluacions experimentals, que han llançat resultats positius.
- *Big Brother and Sister*. Programa de tutorització personalitzada de nens per un adult (2-3 hores a la setmana), en què participen més de tres-cents mil nens. Avaluat per primera vegada el 1995. Els investigadors van descobrir que els joves que participaven en aquest programa presentaven, al cap d'un temps, un risc 46% menor de consumir algun estupefaent, eren menys agressius i el seu comportament en les seves famílies millorava. Els anava millor a l'escola i presentaven taxes bastant més baixes d'absentisme. Mostraven majors nivells d'autoconfiança (Tierney, *Making a Difference*).
- *Friends of Children*. Es tracta d'un programa que s'ocupa de nens de 5-6 anys (set-cents nens en sis ciutats), els professors dels quals han indicat prèviament que estan en risc de progrés educatiu inadequat, i s'ocupen de proporcionar-los oportunitats extraescolars al llarg de tota la seva trajectòria.

Es resultats d'aquests programes no només són molt prometedors en termes d'eficàcia en els seus objectius. El retorn econòmic pot ser molt alt. En algun cas, per cada dòlar invertit, el rendiment social equival a sis.

Quin és l'avantatge de l'avaluació a través de grups de control? Que ens proporciona evidència sòlida, amb la qual podem acudir a responsables de presa de decisions polítiques. A Espanya podem seguir explicant-nos les bondats del temps educatiu extraescolar entre els que ja estem convençuts, però això tindrà sempre efectes molt limitats. Només l'evidència científica sòlida, publicada en revistes científiques, permet acreditar fefaentment l'eficàcia d'aquestes mesures.

De tota manera cal ser caut en les conclusions que extraiem d'aquesta evidència. L'efectivitat del temps de lleure educatiu no és universal. L'evidència als Estats Units ens diu que els programes tenen efectes positius molt destacables si reuneixen certes condicions:

- No existeix un model que funcioni, però en general els programes que comporten certa dosi de mentorització entre els seus objectius (no necessàriament ha de ser un mentor reconegut com a tal; pot ser un entrenador, un professor de música o un adult que lidera un projecte) produeixen resultats especialment bons.

- Necessiten reclutar persones compromeses, no necessàriament professionals. Un programa d'activitats educatives extraescolars pot ser perjudicial si fa servir persones poc compromeses, que no desenvolupen vincles estables i duradors amb els menors.
- Els programes tenen limitacions, que cal reconèixer. Tenen generalment efectes limitats amb nois que presenten greus problemes d'inadaptació i ineducabilitat, que viuen en ambients molt tòxics. És més, nois amb greus problemes o comportaments asocials poden comprometre l'èxit de programes si s'integren en grups compostos per joves en situacions de menor risc.

Quines dades hi ha a Catalunya per pensar que les activitats de lleure educatiu tenen efectes semblants?

Amb dades del Panell de Famílies i Infància, que vaig dirigir els anys 2006-2010 al CIIMU, és possible mostrar evidències que el nivell de participació dels menors en activitats extraescolars (acadèmiques, artístiques, esportives) varia sensiblement en funció de variables com el nivell educatiu dels pares, els ingressos de la llar o el país de procedència.

Frecuencia de actividades extraescolares que realizan los adolescentes de lunes a viernes según variables de socioeconómicas (porcentajes). Cataluña

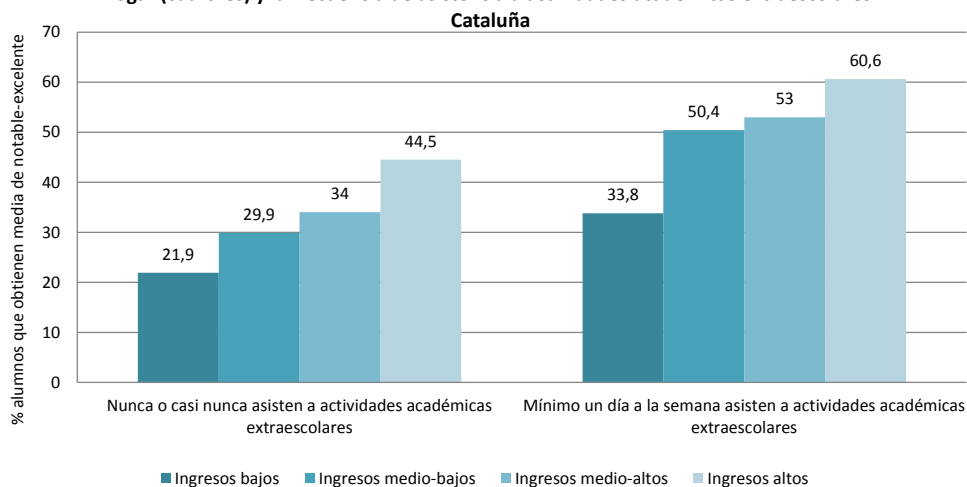
	Nunca o casi nunca	Un o dos veces a la semana	Tres o cuatro veces a la semana	Cada día	Total
Sexo					
Mujer	26,6	38,0	26,5	9,0	100
Hombre	14,9	28,3	41,0	15,8	100
Origen de los progenitores					
Autóctonos (mínimo uno)	22,4	34,0	32,6	11,0	100
Inmigrantes	37,0	33,6	24,7	4,8	100
Ingresos anuales del hogar (cuartiles)					
Cuartil bajo	34,3	32,4	23,5	9,7	100
Cuartil medio-bajo	28,1	33,8	28,7	9,4	100
Cuartil medio-alto	21,2	31,1	36,4	11,3	100
Cuartil alto	12,1	38,2	37,7	11,9	100
Nivel estudios madre					
Estudios primarios	31,2	33,1	26,1	9,6	100
Estudios secundarios	22,7	33,2	33,9	10,2	100
Estudios universitarios	14,9	36,2	36,3	12,6	100
Nivel estudios padre					
Estudios primarios	29,8	33,6	27,4	9,2	100
Estudios secundarios	23,1	30,2	34,5	12,2	100
Estudios universitarios	14,3	38,3	36,0	11,3	100

Fuente: Marí-Klose, P., y Julià, A. a partir de los datos del Panel de Familias e Infancia 2008.

Les diferències que s'observen a la taula són molt rellevants a causa de la relació significativa entre assistència regular a activitats extraescolars i obtenir millors rendiments. Els adolescents amb ingressos baixos o mig-baixos que, a diferència de la majoria de nens i joves d'aquest estrat econòmic, poden assistir a aquest tipus d'activitats, presenten en termes generals millors

mitjanes de qualificacions, molt semblants a les dels joves que provenen de famílies amb majors ingressos que no participen en activitats extraescolars. En els següents gràfics es pot observar que les activitats extraescolars tenen un efecte compensador sobre els rendiments acadèmics. Els adolescents d'entorns desfavorits aconseguen majors rendiments quan estan implicats en activitats extra-acadèmiques, corregint en part la bretxa que els separa de joves més benestants. D'altra banda, la probabilitat que obtinguin males notes es redueix considerablement. Aquestes dades mostren la capacitat que tenen les activitats extraescolars de compensar en part situacions de partida que són desiguals.

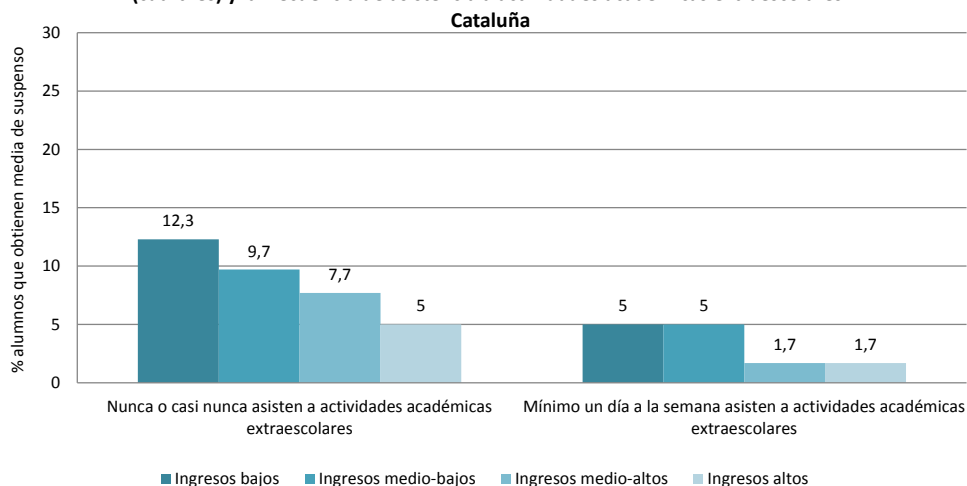
Adolescentes que obtienen nota media de notable-excelente según nivel de ingresos del hogar (cuartiles) y la frecuencia de asistencia a actividades académicas extraescolares.

Nota: La nota media corresponde a las puntuaciones obtenidas en la última evaluación (según el adolescente encuestado) de las asignaturas troncales: lengua y literatura catalana, lengua y literatura castellana, matemáticas, ciencias naturales y ciencias sociales.

Fuente: Mari-Klose, P., y Julià, A. a partir de los datos del Panel de Familias e Infancia 2006.

Adolescentes que obtienen nota media de suspenso según nivel de ingresos del hogar (cuartiles) y la frecuencia de asistencia a actividades académicas extraescolares.

Nota: La nota media corresponde a las puntuaciones obtenidas en la última evaluación (según el adolescente encuestado) de las asignaturas troncales: lengua y literatura catalana, lengua y literatura castellana, matemáticas, ciencias naturales y ciencias sociales.

Fuente: Mari-Klose, P., y Julià, A. a partir de los datos del Panel de Familias e Infancia 2006.

El repte que tenim per davant, si ens preocupa la pobresa i les fractures socials que genera, és evitar que el temps d'educació preescolar sigui un privilegi d'uns quants i aconseguir que se'n beneficiï tothom.